

Over komen en gaan

Beweegredenen van mensen die gevlucht zijn uit voormalig Joegoslavië om in Nederland te blijven of weer te vertrekken

Nederlandse samenvatting

Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum

Lilly Bogičević, Linda de Veen, Nina Breedveld, Hans Moors

17 oktober 2024

E:M+MA.

Nederlandse samenvatting

Inleiding

Mensen die naar Nederland migreren hebben daar uiteenlopende redenen voor. Een van die redenen is dat zij, op de vlucht voor oorlog in hun thuisland, een veilig onderkomen zoeken. Na hun aankomst in Nederland blijven sommigen hier permanent, anderen vertrekken na verloop van tijd weer. In dit onderzoek kijken we naar de overwegingen en motieven van mensen die zijn gevlucht voor oorlog, om in Nederland te blijven of hier weer weg te gaan. Het uitgangspunt in dit onderzoek zijn de ervaringen van mensen die uit voormalig Joegoslavië zijn gevlucht in de jaren negentig.

Doelstelling en onderzoeksvragen

Dit onderzoek kwam voort uit de wens van het Ministerie van Justitie en Veiligheid om meer inzicht te krijgen in de overwegingen die mensen hadden om in Nederland te blijven of weer te vertrekken nadat zij naar Nederland vluchtten voor het oorlogsgeweld in voormalig Joegoslavië. De achterliggende gedachte is dat hieruit lessen te trekken zijn, die de Nederlandse overheid kan helpen anticiperen op wat mensen die uit Oekraïne zijn gevlucht en die momenteel in Nederland verblijven, mogelijk gaan doen als de situatie in hun thuisland stabiliseert. Dit onderzoek is door EMMA uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (WODC), het onafhankelijk kennisinstituut dat valt onder het Ministerie van Justitie en Veiligheid.

Dit onderzoek beoogde antwoord te geven op de volgende twee vragen:

- Wat zijn de overwegingen (geweest) van mensen die uit voormalig Joegoslavië zijn gevlucht om in Nederland te blijven, dan wel te vertrekken uit Nederland?
- Welke lessen kan de Nederlandse overheid daaruit trekken om te anticiperen op wat mensen die uit Oekraïne zijn gevlucht en die momenteel in Nederland verblijven mogelijk gaan doen als de situatie in hun thuisland stabiliseert?

Deze onderzoeksvragen waren geoperationaliseerd in de volgende deelvragen:

1. Welke overwegingen hebben een rol gespeeld bij mensen die uit voormalig Joegoslavië zijn gevlucht om in Nederland te blijven, dan wel te vertrekken? Hoe veranderden deze overwegingen in de tijd? Zijn er verschillen tussen de diverse etnische groepen of landen van herkomst?
2. Hoe hebben mensen die uit voormalig Joegoslavië zijn gevlucht hun integratie in de Nederlandse samenleving ervaren? Welke faciliterende omstandigheden en welke drempels hebben daarbij in hun beleving een rol gespeeld?
3. Welke persoonlijke omstandigheden (bijvoorbeeld kinderen, huisvesting, familie, werk, opleiding) hebben een rol gespeeld, en in welke mate, om in Nederland te blijven of te vertrekken?
4. Welke contextuele omstandigheden in Nederland (het Nederlandse asiel- en integratiebeleid, de ervaren ontvangst, perspectieven in Nederland) hebben een rol gespeeld, en in welke mate, om in Nederland te blijven, dan wel om te vertrekken?
5. Wat of welke middelen hadden de keuze kunnen faciliteren om te blijven, dan wel te vertrekken?
6. Welke lessen kan de Nederlandse overheid trekken uit de rol die zij heeft ingenomen bij de opvang, integratie en/of vertrek van mensen die gevlucht zijn uit voormalig Joegoslavië?

Het onderzoek is opgedeeld in drie delen. Centraal in het eerste deel van het onderzoek stonden de ervaringen en blijf- en vertrekmotieven van mensen die in de jaren negentig naar Nederland zijn gevlucht vanuit voormalig Joegoslavië. In het tweede deel stonden mensen die uit Oekraïne zijn gevlucht en nu in Nederland verblijven centraal. Het derde deel betrof het vertalen van de bevindingen uit de eerste twee delen naar concrete lessen voor de Nederlandse overheid.

Methoden

Gezien de brede formulering van de onderzoeks- en deelvragen en de veelzijdigheid van overwegingen om te blijven of te vertrekken, is gekozen voor een kwalitatief onderzoek met een *multi-methods* design. In dit onderzoek hebben we de volgende methoden van dataverzameling gebruikt: twee media-analyses; één over voormalig Joegoslavië en één over Oekraïne, diepte-interviews met mensen die gevlucht zijn uit voormalig Joegoslavië en focusgroepen met mensen die gevlucht zijn uit Oekraïne.

Bevindingen Joegoslavië

Media-analyse

De media-analyse geeft een vrij coherent beeld van blijf- en vertrekmotieven zoals deze in Nederlandse kranten in de periode 1991-2014 werden geuit. Meest prominent is de aanwezigheid van een vertrekintentie, gecombineerd met motieven om (voorlopig) te blijven. Dergelijke motieven zijn bijvoorbeeld de ongunstige situatie in het herkomstland – er wordt nog gevochten, er is weinig om naar terug te keren – of persoonlijk gevaar dat dreigt bij terugkeer. In een aantal berichten wordt aangekaart dat terugkeer niet lukt, omdat het niet mogelijk is de juiste papieren te krijgen. De band met Nederland ('de kinderen zijn hier geworteld') en de (relatief) gunstige voorzieningen in Nederland worden in veel mindere mate aangedragen als een reden om te blijven. Waar het gaat om motieven om te vertrekken, gaat het eigenlijk altijd over motieven om terug te keren naar voormalig Joegoslavië, en vrijwel niet over vervolgmigratie. Hierbij lijkt het verlangen naar huis een sterkere rol te spelen bij de gevluchte zelf, dan bijvoorbeeld een terugkeerpremie die wordt aangeboden door de Nederlandse overheid. Wanneer we ten slotte kijken naar de relatie tussen perspectief (wie) en motieven om te blijven of vertrekken, valt op dat mensen die gevlucht zijn zelf en ngo's in de berichtgeving vaker blijfmotieven aandragen, terwijl overheden juist vaker over vertrekmotieven spreken.

Diepte-interviews

Van de 17 respondenten zijn er 16 in Nederland gebleven, is 1 teruggekeerd naar het herkomstland, 1 heeft terugkeer voor korte tijd geprobeerd en verscheidene respondenten hebben verteld over familieleden of kennissen die zijn vertrokken. Het ging dan altijd om terugkeer naar een van de opvolgerstaten van Joegoslavië. In de diepte-interviews is met respondenten gesproken over hun vertrekintenties, overwegingen om in Nederland te blijven, overwegingen om uit Nederland te vertrekken, en over hun ervaringen met hun ontvangst en integratie. Hoewel we slechts met een relatief klein aantal respondenten hebben gesproken, gaven de diepte-interviews hen de gelegenheid om hun hele verhaal van aankomst, ontvangst, integratie en blijven of vertrekken te vertellen en om de complexiteit en gelaagdheid daarvan weer te geven. Uit deze verhalen blijken overeenkomstige patronen, maar ook verschillen in zowel persoonlijke als contextuele omstandigheden.

Hoewel de respondenten in de eerste jaren van hun verblijf in Nederland niet van plan waren om voor langere tijd te blijven, omdat zij dachten niet te kunnen of te mogen blijven of omdat ze verwachtten dat de oorlog snel voorbij zou zijn, bleek verblijf voor de meesten van hen niet van tijdelijke aard. Respondenten die al intern ontheemd waren en gezinnen met gemengde etniciteit

maakten zich vaker op voor langer verblijf in Nederland. Overwegingen die in de eerste periode in Nederland meespeelden om te blijven betroffen de situatie in het herkomstland die het daar onveilig of ongunstig maakten. Latere overwegingen betroffen integratie en worteling van de respondent zelf, of van opgroeiende kinderen: ze hadden een nieuw leven opgebouwd in Nederland. Een laatste overweging om te blijven was het niet kunnen of willen remigreren en re-integreren. De voornaamste overweging om te vertrekken die in de interviews naar voren kwam, was een verlangen naar thuis. In een enkel geval werd de plicht om te helpen aan wederopbouw van het herkomstland genoemd. Voor sommige familieleden van respondenten bleek het niet kunnen vinden van (passend) werk of sociale aansluiting een reden om te vertrekken. Terugkeerregelingen waren wel bekend bij een meerderheid van de respondenten in dit onderzoek, maar werden niet aangedragen als motief voor vertrek, hooguit als een middel daartoe. Onder de vertrekkers in dit onderzoek was er enkel sprake van terugkeer en niet van vervolgmigratie.

Bevindingen Oekraïne

Media-analyse

De media-analyse naar berichtgeving in Nederlandse kranten over blijf- en vertrekmotieven van mensen die zijn gevlucht uit Oekraïne liet zien dat er, vooralsnog, relatief weinig wordt gesproken over blijf- en vertrekmotieven. Het lijkt als vanzelfsprekend te worden gezien dat mensen terug zullen keren naar Oekraïne, zodra de situatie daar weer veilig is. Redenen waarom zij dat zouden willen, ontbreken echter vaak. Enkele wetenschappers en experts nuanceren dit beeld door te stellen dat met het verstrijken van de tijd de band met Nederland ('de kinderen zijn hier geworteld') een rol zal spelen in het motief om te blijven. Relatief veel berichtgeving in deze steekproef ging over derdelanders, terwijl dit verhoudingsgewijs een klein deel is van de gehele groep mensen die uit Oekraïne is gevlucht naar Nederland. Waar derdelanders zelf aangeven in de berichtgeving niet terug te willen of kunnen naar hun land van herkomst (wat niet Oekraïne is), zien politici dat anders.

Focusgroepen

Aan de twee focusgroepen hebben 17 mensen die gevlucht zijn uit Oekraïne deelgenomen. Hen werd gevraagd te reflecteren op blijf- en vertrekmotieven die zijn geformuleerd door mensen uit voormalig Joegoslavië, om de eigen ervaringen te delen en om adviezen te formuleren voor de Nederlandse overheid. Bij de reflectie op blijf- en vertrekmotieven bleek dat Oekraïners zich in veel, maar niet alle, onderdelen kunnen herkennen. Gezien hun kortere verblijf is het niet vreemd dat ze zich over het algemeen nog niet thuis voelen in Nederland. Dat ze opgroeiende kinderen hebben die hier in Nederland integreren, is een herkenbaar blijfmotief. Het wel of niet hebben van familie en een woning in Oekraïne speelt ook een rol in de ideeën die zij op dit moment hebben over blijven of vertrekken. De meeste deelnemers gaven aan dat zij wel zouden willen terugkeren naar Oekraïne, maar het niet als optie zien. Het land is onveilig en er is veel verwoest. Sommige deelnemers noemden dat het uiteindelijk belangrijk zou zijn om terug te keren voor de wederopbouw van het land. Tot slot vinden ze ook herkenning in de moeilijkheden rondom integratie. Ze geven aan dat het moeilijk is om Nederlands te leren, in contact te komen met Nederlanders en om werk op niveau te vinden. De adviezen die de deelnemers noemden voor de Nederlandse overheid hadden te maken met het beleid rondom opvang en integratie. Er is behoefte aan duidelijkheid en transparantie als het gaat om beslissingen over plaatsing en huisvesting. Ook gaven deelnemers het advies om integratie-bevorderende activiteiten te organiseren.

Conclusie - Overwegingen van mensen uit voormalig Joegoslavië

In het eerste deel van dit onderzoek werden ervaringen opgehaald van mensen die gevlucht zijn uit voormalig Joegoslavië. Waar het gaat om overwegingen om in Nederland te blijven speelden in dit onderzoek de eigen integratie en die van opgroeiende kinderen een grote rol. Ook hadden

ervaringen van ontheemding en gebrek aan veiligheid en toekomstperspectief in het herkomstland daar een rol in. Het voornaamste motief om uit Nederland te vertrekken was het verlangen naar thuis, en daarnaast werden ook als motief aangedragen een plichtsgevoel om mee te werken aan de wederopbouw van het herkomstland en het niet kunnen vinden van passend werk in Nederland. Terugkeerpremies van de overheid om vertrek te faciliteren, werden niet aangedragen als motief, maar hooguit als middel om vertrek te kunnen realiseren voor wie dat besluit al had genomen. Overwegingen om te blijven of vertrekken, zijn niet statisch en veranderen in de tijd. De meeste mensen waren in de eerste jaren van hun verblijf in Nederland niet van plan om lang te blijven. Vooral degenen die vroeg in het conflict uit voormalig Joegoslavië zijn gevlucht, gaven aan dat zij toen verwachtten dat de oorlog op korte termijn voorbij zou gaan en zij zouden terugkeren. De mensen die later vluchtten, maakten zich vaker op voor een langer verblijf in Nederland. Het tijdstip van vluchten in relatie tot de ontwikkeling van het conflict bepaalt mede hoe mensen aankijken tegen blijven of vertrekken. Ook de mate waarin mensen en gezinnen geïntegreerd raken in het bestemmingsland speelt een rol, waarbij een *'point of no return'* lijkt te ontstaan. Of er verschillen bestaan tussen diverse etnische groepen of landen van herkomst kunnen we op basis van dit onderzoek, met een beperkt aantal respondenten, niet vaststellen. Wel zien we enkele patronen die erop wijzen dat mensen uit grensgebieden, mensen met etnisch gemengde gezinnen uit Bosnië-Herzegovina, mensen die al intern ontheemd waren en zij die zich vooral als Joegoslaaf identificeerden (een nationaliteit waarvan het land niet meer bestond) zich voorbereidden op een langer verblijf in het bestemmingsland.

Zoals hierboven beschreven, spelen allerlei verschillende persoonlijke en contextuele factoren en motieven een rol in de keuze om te blijven of te vertrekken. Het is daarmee ook ingewikkeld om blijf- en vertrekkeuzes te beïnvloeden, wat ook blijkt uit het beperkte gebruik van terugkeerregelingen die de overheid had geïnitieerd voor mensen uit voormalig Joegoslavië. Wel is het mogelijk om mensen te ondersteunen *zodra zij eenmaal een keuze hebben gemaakt*. Uit huidig en bestaand onderzoek blijkt dat voor veel mensen veiligheid, stabiliteit en toekomstperspectief voor hunzelf én hun naasten belangrijke factoren zijn die de keuze om te blijven of vertrekken beïnvloeden.

Ten aanzien van hun integratie-ervaringen, benadrukten mensen uit voormalig Joegoslavië het belang van enige mate van zekerheid over hun verblijf en procedure, taal- en inburgeringscursussen en het kunnen opbouwen van sociale netwerken (door onder andere kleine opvanglocaties en (sport)verenigingen). Langdurige, onzekere procedures en het daaruit voortvloeiende gebrek aan eigen regie en aan de mogelijkheid om iets op te bouwen, werd als belemmerend ervaren. Ook het onzorgvuldig plaatsen van verschillende groepen mensen uit voormalig Joegoslavië in hetzelfde asielzoekerscentrum en de onwelkome sfeer rond asielzoekerscentra die soms door de lokale bevolking werd gecreëerd, werden als negatief ervaren.

Conclusie - Lessen uit het verleden (Joegoslavië) voor de situatie nu (Oekraïne)

In het tweede deel van dit onderzoek is gekeken naar welke lessen de Nederlandse overheid kan trekken uit de blijf- en vertrekmotieven van mensen die uit voormalig Joegoslavië zijn gevlucht, om te anticiperen op wat mensen die uit Oekraïne zijn gevlucht en die momenteel in Nederland verblijven mogelijk gaan doen als de situatie in hun thuisland stabiliseert. Het gaat hier niet om een vergelijking, omdat er fundamentele verschillen zijn tussen beide situaties. Wel is het mogelijk om vanuit een beleidsperspectief te reflecteren op wat landelijke en lokale overheden van toen kunnen leren om beter voorbereid te zijn op de blijf- en vertrekintenties van de mensen die uit Oekraïne naar Nederland zijn gevlucht. Hieronder zetten we in dat kader drie lessen uiteen.

Les 1: De meeste mensen blijven in Nederland

Een veilige terugkeer naar Oekraïne op korte termijn is onwaarschijnlijk. Veel mensen zullen in elk geval voorlopig in Nederland blijven. Wat er na 4 maart 2026 gebeurt, als de bescherming van mensen die uit Oekraïne zijn gevlucht eindigt, is eveneens onduidelijk. Een vergelijkbare situatie deed zich voor in de jaren negentig met mensen die uit voormalig Joegoslavië naar Nederland waren gevlucht. Van die groep weten we dat 70 tot 80 procent in Nederland is gebleven. Als de oorlog langer duurt, gaan mensen zich vestigen in het bestemmingsland.

De belangrijkste les die de Nederlandse overheid kan trekken is dan ook dat de meeste mensen naar verwachting niet vertrekken; zeker niet naarmate het conflict in het herkomstland langer duurt, zoals ook het geval is in Oekraïne. Ze hebben veel en verschillende motieven om te blijven of te vertrekken, en die blijken over het algemeen moeilijk te beïnvloeden. Deze constatering zou het uitgangspunt van beleid kunnen zijn, waarbij de overheid dus ondersteuning kan bieden bij het blijven voor een bepaalde of langdurige periode. In dat kader benoemen we het belang van de volgende zaken:

Het bieden van zekerheid en eigen regie

Langdurige onzekerheid over de tijdelijkheid van hun verblijf in Nederland bleek voor mensen die waren gevlucht uit voormalig Joegoslavië niet nodig en is mogelijk ook schadelijk geweest voor hun positie op de arbeidsmarkt en hun integratie in de Nederlandse samenleving. Deze onzekerheid kan negatieve invloed hebben op het welbevinden van mensen, waarvan velen toch al stress ervaren. Het bieden van zekerheid en eigen regie is dus van belang. Dit is een belangrijke les met het oog op Oekraïense mensen die nu in Nederland zijn, onder wie ook nog veel onzekerheid bestaat of zij hier op termijn mogen blijven of niet.

Een les die de overheid kan ontlenen aan de beschikbare gegevens over hoe het Oekraïners in Nederland (en daarbuiten) vergaat, is dat het van belang is om mensen uit Oekraïne (en in algemene zin mensen die gevlucht zijn voor oorlogsgeweld) te ondersteunen op individueel en sociaalmaatschappelijk vlak. Dit kan door zoveel mogelijk zekerheid te verschaffen ten aanzien van hun opvang, integratie, arbeidsmarktparticipatie en -positie, en daarmee ten aanzien van hun welbevinden in brede zin.

Investeren in opvang

De ervaringen van mensen uit voormalig Joegoslavië wezen op negatieve effecten van langdurige opvang zonder zekerheid op welbevinden, inburgering en integratie, scholing, en arbeidsmarktparticipatie en -positie. Voor de mensen die uit Oekraïne zijn gevlucht, wordt evenmin een korte periode van opvang verwacht. Hoewel Oekraïners (meestal) niet in een actieve asielprocedure zitten en niet op statusverlening hoeven te wachten, maakt de krappe woningmarkt dat zij niet vanuit de Gemeentelijke Opvang Oekraïners, de GOO's, kunnen doorstromen naar een woning. Investeren in tussenvoorzieningen en in allerlei flexibele woonvormen zou een verstandige les zijn om te trekken, ook met oog op behoud van voldoende opvangcapaciteit voor migranten op de langere termijn.

Begeleiden bij werk

Mensen die in de jaren negentig gevlucht waren uit voormalig Joegoslavië mochten in Nederland niet werken, wat hun inburgering, taalverwerving en integratie heeft vertraagd en belemmerd. Werk hebben heeft een positieve invloed op welbevinden, ervaren controle op het eigen leven en integratie, maar ook op het maatschappelijk draagvlak voor opvang. De tijdelijke regeling voor Oekraïners biedt direct toegang tot de arbeidsmarkt. In tegenstelling tot andere mensen die

gevlucht zijn mogen zij meteen na aankomst en registratie gaan werken. Oekraïners werken vooral onder hun niveau in het flexibele segment van de arbeidsmarkt. Hun relatief slechte arbeidsmarktpositie lijkt hun inburgering en zelfredzaamheid te beperken. Een belangrijke les is om vroeg begeleiding te bieden bij het zoeken van werk (bij voorkeur als mensen nog in de GOO's verblijven), de erkenning van buitenlandse beroepsdiploma's, en bevorderen van contact tussen potentiële werkgevers en werknemers. Dat stimuleert zowel de arbeidsmarktparticipatie (het hebben van werk) als de arbeidsmarktpositie (het hebben van passend werk) van Oekraïners.

Vroeg investeren in integratie en inburgering

Hulp vanuit de overheid bij inburgering en integratie kwam bij veel mensen uit voormalig Joegoslavië pas laat op gang, terwijl het juist wenselijk blijkt om zo vroeg mogelijk in de opvang al te investeren in integratiebevorderende activiteiten, zoals scholing, kinderopvang, (online) taalcursussen, inburgeringsondersteuning of vrijwilligerswerk. Naast het vroeg opstarten van dergelijke activiteiten, bleek het kunnen opbouwen van een netwerk met de lokale bevolking een belangrijk aspect in integratie, inburgering en welbevinden. Mensen die uit voormalig Joegoslavië waren gevlucht gaven aan dat dit het beste ging op kleinschalige opvanglocaties, met vrijwilligers, mensen uit de nabije omgeving, de eigen verenigingen en Nederlandse sportclubs. Daarom is het zinvol te overwegen om in de GOO's dergelijke activiteiten aan te bieden, of Oekraïners actief te wijzen op het bestaan ervan.

Inrichten van publiekscommunicatie

Naarmate de opvang langer duurt ontstaan er niet alleen doorstroom- en huisvestingsproblemen, maar kantelt ook het draagvlak vanuit de samenleving. Verdringingseffecten op de woningmarkt zijn weliswaar niet of beperkt aantoonbaar, maar ze bepalen wel het publieke debat over migratie. De les voor de overheid is dat politici, gezagsdragers en ook *influencers* via sociale media een belangrijke rol spelen in de positieve en negatieve framing van migratie. In de context van afnemende sympathie voor een bepaalde groep 'nieuwkomers' is het zinvol dat overheden hun publiekscommunicatie richten op het zichtbaar maken van initiatieven die mensen nemen om in Nederland een eigen leven op te bouwen.

Les 2: Toekomstperspectief is van groot belang bij vertrek

Het is bekend dat terugkeerprijzen niet of zeer beperkt hebben gewerkt bij de mensen die uit voormalig Joegoslavië kwamen. Dergelijke premies bleken hooguit een middel om het vertrek te realiseren voor mensen die de keuze om andere redenen al hadden gemaakt. Het huidige en eerder onderzoek wijzen ouden, mensen met een beperkte arbeidsmarktpositie, of juist jonge ondernemende mensen aan als potentiële vertrekkers. Het zou dus zinvol kunnen zijn om het vertrek van mensen die die keuze hebben gemaakt gericht te ondersteunen, hoewel de verwachting is dat het slechts om een klein aandeel van de mensen zal gaan.

Een belangrijke voorwaarde voor terugkeer is dat er nog een (veilige) plek is om naar terug te keren en daar een bestaan op te bouwen. In hoeverre mensen terugkeer overwegen zal dus ook afhangen van hoe de oorlog in Oekraïne eindigt en hoe het land er dan voorstaat op politiek, sociaal en economisch vlak. Hoewel het lastig is om hierop te anticiperen, kan het in het kader van het faciliteren van vertrekkenties zinvol zijn om in te zetten op het ondersteunen van heropbouw in post-conflictgebied, zodat mensen die willen terugkeren daar ook perspectief in zien. Overigens kan het willen investeren in de wederopbouw van het land van herkomst ook als motivatie dienen om uit Nederland te vertrekken en op locatie bij te dragen aan of deel te gaan uitmaken van die heropbouw.

Les 3: Langdurig onderzoek naar blijf- en vertrekmotieven is zinvol

Uit dit onderzoek (literatuur, media-analyse en diepte-interviews) bleek dat er een wens kan zijn om te vertrekken, maar dat dit tegelijkertijd om verschillende redenen op dat moment niet kan en dat mensen dus blijven. Waar mensen uit voormalig Joegoslavië in de eerste jaren in Nederland nog dachten op termijn terug te gaan, veranderde dit voor velen mettertijd. Andersom krijgen sommige mensen met de jaren meer heimwee en wordt de drang om terug te gaan groter. Het omslagpunt van blijven naar vertrekken, of andersom, blijkt voor velen niet zo makkelijk vast te pinnen en motieven zijn ook niet statisch. Een les die specifiek dit onderzoek meegeeft, is dat het relevant is om aandacht te blijven besteden aan de persoonlijke verhalen van mensen die gevlucht zijn: hoe zij tegen zichzelf en hun eigen levensgeschiedenis aankijken, en wat voor hen heeft gewerkt (of niet) in de weg die ze in Nederland hebben afgelegd. Verder is het waardevol om langlopend onderzoek te doen naar hoe blijf- en vertrekintenties van mensen zich ontwikkelen en welke rol verschillende factoren (in het bestemmings- en herkomstland én daarbuiten) hierin spelen.

think. do. connect.

Wijnhaven 88
2511 GA Den Haag
070 - 87 00 460

info@emma.nl

www.emma.nl

Volg ons op [Facebook](#), [Twitter](#) en [LinkedIn](#)